

КАЛЕНДАРНІ СВЯТА, ОБРЯДИ, ПІСНІ ГОРЛИЧЧИНИ (ЛЕМКІВЩИНА)

Ярослав Бодак

УДК 39(477.83/.86)

У статті подано фольклорні записи, що відображають пісенну традицію лемків, та їхній аналіз. Зразки щедрівок, колядок, весняних ігор, купальських пісень виявляють регіональні особливості українських обрядових святкувань. Також порушуються проблеми річного фольклорного й церковного обрядових кіл.

Ключові слова: свято, обряд, гра.

The author offers to consideration the folkloristic records which represent a song tradition of Lemkys and their analysis. The examples of shchedrivkas, koliadkas, vernal games and Kupala songs manifest the regional features of the Ukrainian ritual celebrations. Also the questions of the cyclic folkloric and Church ceremonial rituals are affected.

Keywords: holiday, ritual, game.

У круговерті життя давньої Лемківщини можна умовно виділити три основні періоди: *зимовий, весняний і літньо-осінній*.

Після напруженої та виснажливої праці в літньо-осінню пору зимовий період був часом відносного спокою в житті селян. Пізньої осені і взимку чоловіки виготовляли й ремонтували сільськогосподарський інвентар, готували зерно для майбутньої сівби, жінки пряли, шили, вишивали.

Головним осередком громадського життя в цей час були *вечірky*¹ (вечорниці), або *прядky*, де не лише працювали, але й влаштовували різні забави, розваги, звучало багато пісень різних жанрів, особливо морально-виховного змісту. Вечорниці були своєрідним клубом, де молодь могла заприятелитися, повчитися в старших, почути новини.

Найважливішим святом *зимового циклу* було *Різдво*, з яким пов'язано багато народних звичаїв та вірувань. Йому передував суворий чотиритижневий *різдвяний піст*.

Ще перед постом, у кінці жовтня — на початку листопада, починалися *прядky* (вечорниці), які тривали до останнього дня посту. На них у велику простору хату сходилося 20—30 *прядильниць*, які в складчину купували нафту для освітлення приміщення і виконували кожна свою роботу до пізнього вечора, а часом аж до ночі. Дівчата й молодиці пряли льон, коноплі, вовну, хлопці й молоді чоловіки, які приходили пізніше, лагодили кінську зброю, плели кошики, шили взуття, одягу тощо.

Вечорниці також відвідували старші чоловіки й жінки, які повчали молодих, розповідали різну бувальщину про напади татар,

нечисту силу та про те, як від неї уберегтися. Такі вечірки відбувалися одночасно в декількох хатах, найчастіше там, де були дівчата на виданні. Їх радо відвідували парубки, переходячи від однієї вечірки до іншої, шукаючи, де цікавіше, і затримуючись там, де пряла мила.

Першорядним заняттям на вечорницях була праця, однак не бракувало на них різних ігор і забав. Найпопулярнішими серед них були «Каплун» («Печення когута»), «Циган», «Медвідь», «Козібрати», «Хусточка вишивана», «Млин», «Гусак і гуска», «Війт і злодій» та інші, а також ігри, пов'язані з рядженням. Парубки й дівчата з однієї «вечірки», переодягнувшись і замаскувавшись у ведмедя, козу, коня, вовка, цигана, жида, жовніра (хлопці — у жінок, дівчата — у чоловіків), відвідували іншу таку хату. Робили це несподівано, галасливо, щоб налякати й приголомшити присутніх. Після цього розігрували різні імпровізовані сценки за участю вищезазначених персонажів, з танцями і співами.

Коли починався піст, ігри й забави припинялися, натомість на вечорницях співали духовні пісні та балади, метою яких було морально-етичне виховання молоді. Часто для цього на вечорниці запрошували відому в селі співачку, яка знала багато таких пісень, уміла зворушливо й дохідливо донести до слухачів зміст пісні, викликати відповідні емоційні реакції у слухачів. Незважаючи на те, що майже всі учасники вечорниць добре знали сюжети виконуваних балад і духовних пісень, усі вони слухали дуже уважно, реагуючи на всі нюанси тексту. Вони припиняли на цей час роботу, а після закінчення співу обмінювалися думками про почуте.

Вечорниці закінчувалися в останній день різдвяного посту обрядом, що мав назву *ламаник*. Спочатку молодь влаштовувала спільну гостину, потім хлопці ламали дівчатам куделі на знак того, що настають свята, і вже більше прясти не можна. Щоправда,

кожен хлопець потім виготовляв дівчині нове знаряддя.

Переддень Різдва, *Святий вечір*, на Лемківщині називався *Велия* і вважався найбільш таємничим, сповненим різних див вечором. З Великою пов'язано безліч забобонів і магічних дій. Серед них: замовляння (звертання господаря до членів родини, до померлих родичів, до худоби, вовка, вепра, ведмедя, мороза, до бурі тощо); випікання обрядових хлібів (великого *корочуна* для родини і трьох малих хлібів-*полазників* — одного для хлопця-віншувальника, який теж звався *полазником*, другого — для ягняти чи теляти, третій був запасним); похід босоніж усією родиною на річку для умивання (раніше ходили голими); розстелення на долівці соломи, встановлення снопа невимолоченого збіжжя на почесне місце під ікону, обв'язування себе солом'яним перевеслом, вечеря з дванадцяти страв, годування домашніх тварин, ворожіння та багато інших дій. Свої особливі замовляння мали пастухи.

Різдво святкували три дні. Останнього дня виносили соломку з хати і спалювали або закопували в саду чи на городі, вимітали хату, виконували інші дії, пов'язані із закінченням Різдва.

Колядування — невід'ємна частина Різдва — тривало від Святого вечора до Водохреща. Найчастіше колядували дві групи колядників. До першої належали маленькі гурти хлопців 10–14-річного віку, яких називали *звіздарями*, *полазниками*. Вони власноруч виготовляли велику «звізду» (вифлеємську зірку) і ходили по селу, колядуючи під вікнами або, з дозволу господарів, — у хаті.

Друга група — дорослі чоловіки й парубки, які, окрім традиційного колядування, організовували *вертеп*.

На Лемківщині це була улюблена і надзвичайно популярна різдвяна вифлеємська гра. До неї готувалися заздалегідь (за 2–3 місяці до Різдва) під керівництвом досвід-

ченого, старшого за віком організатора вертепу (часто — місцевого дяка). Розробляли сценарій вистави, розподіляли ролі, вчили римовані тексти, виготовляли реквізит. Вертепну скриньку (шопку) робили у вигляді дерев'яної лемківської церковці, усередині якої відтворювали історію народження Христа. Фігурки персонажів (немовляти Ісуса, Марії, Йосипа, а також овечок, вола, осла та ін.) виготовляли з глини, частіше — вирізали з дерева. У міжвоєнний період фігурки часто замінювали маленькою кольоровою іконою, на якій було зображено обстановку та персонажів вифлеємських ясел. Фігурки (а згодом — і ікону) освітлювали прикріпленою всередині скриньки восковою свічкою.

Дійовими особами вертепної гри були цар Ірод із короною на голові, три Царі в довгих жупанах, із коронами, два Янголи (ці ролі виконували хлопці-підлітки) у білих сорочках і жіночих спідницях із крилами за плечима, три Пастухи в народному одязі з топірцями (усі інші персонажі — з палицями), Жид із пейсами, Смерть з косою, Біда з торбою, Кінь, Дід із довгою бородою, Чорт. У всіх дійових осіб яскраво розмальовані обличчя.

Гра тривала впродовж трьох днів Різдва. У кожного господаря обов'язково питали дозволу на її виконання. Отримавши його, першими до хати заходили пастухи на чолі зі старшим пастухом, які після кількох реплік лягали спати на вкриту соломою долівку. Їх будив спів Янголів, які, увійшовши до хати зі скринькою, сповіщали пастухів про народження Ісуса. Слідом за ними входили три Царі з подарунками для Новонародженого, а за ними — Ірод, Жид і Чорт. Усі шукали Ісуса, кожен зі своєю метою. Пастухи підходили до скриньки і повідомляли, що саме вони дарують Ісусові (барана, сир, вовну тощо). У кінці гри старий Дід виголошував пародійне «казання», що було невід'ємним елементом вифлеємської гри. Гра супроводжувалася колядками духовного та світського змісту, духовними віршами, танцями

і закінчувалася віншуванням господаря та родини.

Окрему групу колядників із 5—7 осіб утворювали поважні газди, які ходили по селу з музикою (скрипка, дзвіночок) і збирали гроші на церкву або на інші потреби (громадську читальню, допомогу вдовам тощо).

Кожен гурт мав свій колядницький репертуар, який готували заздалегідь. Лемківські колядки за тематикою діляться на дві основні групи: світські та релігійні. Найдавніші — світські колядки, найвідоміша серед яких — колядка про створення світу. У міжвоєнний період світські колядки почали дедалі частіше витіснятися релігійними. Серед них по всій Україні відомі — «Бог предвічний», «Нова радість стала», «Дивная новина», «Небо і Земля» та інші.

Проспівавши колядку окремо господареві, господині, парубкові, дівчині та іншим членам родини (малим дітям, старим людям, удовам, пастухам, слугам), колядники виголошували віншування — побажання добробуту й усіляких гараздів. За колядування вони отримували винагороду. Дітям дарували калачі, пампушки, горіхи, цукерки, зрідка — гроші. Дорослих частували горілкою, давали мірку вівса для коня, інколи — гроші. Овес колядники продавали; половину грошей витрачали на заплановану мету, решту — ділили між собою.

Другим святом зимового циклу був *Новий рік*. Його святкували не так урочисто, як Різдво. В останній день старого року не працювали. У перший день Нового року вранці вся родина йшла на річку вмиватися, потім обсипали оселю вівсом, виносили солом'яний сніп («дідок», «дідух») «на під» (на горище), ворожили, виконували різні магичні дії.

Хлопці-полазники ходили від хати до хати по селу, обсипали зерном пороги, приміщення, співали щедрівки, за що отримували «щедраки» — пампушки, випечені спеціально для них.

1. Щебетонька щебетава

$\text{♩} = 124$

1-4. Ще - бе - тонь - ка   ще - бе - та - ва,   гос - по - да - ря   о - бу - джа - ва.

5. Вы - нес - сте нам даш - то,   вы - нес - те,   бо не ма - ме ко - ли сто - я - ти.

6. Бо пі - де - ме го - рі се - вом   гор - ці дрі - ту - ва - ти!

1. Щебетонька щебетава,
Господаря обуджава.
2. Господарю, ставай горе,
Штоси нове г твоім дворі.
3. Всі корови потелились,
Всі телички породили.
4. Всі телички червеніцькы,
Мають ріжки зовотіцькы.
5. Вынесите нам дашто, вынесите.
Бо не маме коли стояти
6. Бо підеме горі севом
Горці дрітувати!

Більш урочистим було третє свято цього циклу — Богоявлення Господнє, або *Водохреще*, яке ще називали *Йордан*. Його святкували три дні, як і Різдво. Переддень Водохреща, *Щедрий вечір*, як і день перед Різдвом, називали *Велиєю* і святкували майже так само, як і Святий вечір.

У цей день дотримувалися суворого посту, також обмивалися річковою водою, ворожили та виконували магичні дії. Господиня готувала вечерю зі стравами, випікала «полазники» зі стількома зубчиками часнику, скільки було в господарстві корів. Схожим, як і на *Святий вечір*, був стіл до вечері, за винятком звичаю звертатися до померлих і залишати для них місця чи ложки за столом. Господар частував хлібом-полазником корів, пильнуючи, щоб кожній дістався шматок із запеченим часни-

ком. Після молитви і перевдягання в чистий одяг усі сідали за стіл. Господар вітав родину зі святом, кропив усіх свяченою водою, частував нею та медівкою (водою з медом) членів сім'ї і лише після цього всі бралися до вечері, як і на Різдво, із дванадцяти страв. Після вечері починалося щедрування.

Близько шостої години ранку в місцевій церкві правили Йорданську службу Божу, по завершенні якої всі урочисто з хоругвами і запаленими восковими свічками вирушали до річки. Там уже була ополонка у вигляді хреста. Священик освячував воду, занурюючи туди різьбленого дерев'яного хреста і трисвічника. З цього моменту вода ставала «йорданською», тобто цілющою. Найсміливіші купалися в тій воді. Присутні набирали її у принесений із собою посуд, несли до своїх осель, кропили нею хату, господарство, худобу, решту залишали як ліки від усіх хвороб.

Щедрування на Лемківщині, зокрема в Горлицькому повіті, тривало від Святого вечора до закінчення Водохреща. Щедрували ті самі хлопці-полазники, яких у цей період називали «щедраками» (як і пампушки, випечені для них). У новорічних щедрівках переважала світська тематика, у йорданських — релігійна. Як і під час колядування, спів щедрівок закінчувався віншуванням.

2. Щедрий вечер, добрий вечер!

$\text{♩} = 112$

1.Щед - рий ве - чер, доб-рий ве - чер! 2.Хри - ста, Хри-ста Ма - ри - я
на пре-сто - лі сто - я - ва, два кри-жы-кы три-ма - ва. 3.А вы, лю-де, знай - те,
на-ше пра-во дай - те! 4.На - ше пра - во не-ве-лич - ке, о - круг-ліць - ке,
вер-че-ний по-яс, кру-че-ний по-яс. 5.Не да-те нам ко-ва-ча, вы-ве-де-ме ро-га-ча,
зо - б'є - мо му пра - вий ріг на тот но - вий рік!
6.Ко - ро - вонь - кы, во - вонь - кы, а нам ко - вач!

1. Щедрий вечер, добрий вечер!
2. Христа, Христа Марія на престолі стоява,
Два крижыкы тримава.
3. А вы, люде, знайте, наше право дайте!
4. Наше право невеличке, округліцьке,
Верчений пояс, кручений пояс.
5. Не дате нам ковача, выведеме рогача,
Зоб'єме му правий ріг на тот Новий рік!
6. Коровонькы, вовонькы, а нам ковач!
7. На щесця, на здоровля, на тот Новий рік!
8. Жебы ся вам родили быцькы, теличкы,
Як в лісі бучкы, яличкы!

Цикл зимових календарних обрядів завершували *Масниці* — давньослов'янське

свято проводів зими, пристосоване християнською церквою до тижня перед Великим постом і пов'язане зі звичаєм веселитися та готувати певні страви. Масниці закінчувалися *Пущаням* (Запусти, Сиропусна неділя). У понеділок після Запустів жінки відзначали *Федоровицю* — жіноче («бабське») свято². Усю жіночу роботу цього дня виконували чоловіки, жінки збиралися гуртом без чоловіків, переважно в місцевій корчмі, обговорювали свої справи, згадували минуле, співали багато пісень, серед яких переважали жартівливі, сатиричні та корчмарські. Те саме робили й дівчата, які збиралися окремо від жінок, найчастіше в тих хатах, де

раніше відбувалися вечорниці. Дівчата влаштовували різні ігри й забави, складали дошкульні пісні про хлопців. Перед закінченням свята впускали хлопців і разом бавилися до пізньої ночі.

Проміжок часу між Різдом і Великим постом на Лемківщині, як і всюди в Україні, був періодом, коли справляли найбільше весіль, влаштовували музики (забави з музикою і танцями).

Весняний цикл починався підготовкою і проведенням польових господарських робіт. Оскільки головне свято весняного циклу — Великдень — визначалося за місячним календарем (воно могло припасти як на кінець березня, так і на кінець квітня), весняні польові роботи, зокрема перша оранка, могли здійснюватися як до Великодня, так і після нього. З першим виходом у поле і першою оранкою пов'язано багато забобонів та вірувань, наприклад, замовляння при відправленні господаря в поле та його зустрічі з поля, покладання під першу скибу яйця, використання зерна з різдвяного столу для першої сівби та багато інших.

Свято Великодня починалося Квітною (Вербною) неділею, коли в церкві освячували багнітки — вербові (або інші) гілки з весняними бруньками, яким приписували магічну силу, використовували, зокрема, при першому вигоні худоби та з лікувальною метою.

Готуватися до Великодня починали в понеділок. Упродовж тижня господиня білила хату всередині й зовні, мила в річці (або річковою водою) усі меблі, посуд та інші хатні речі. За давньою традицією, уся родина до свят мала оновити одяг та взуття.

Страсний Четвер і Страсна П'ятниця були днями суворого посту. Старші люди нічого не їли, декотрі — аж до першого дня свята. Окрім того, у Четвер вшановували душі померлих, а також проводили певні обряди. Так, підлітки палили на полях вогнища, приносили додому головні, від яких розпалювали домашній вогонь. У церквах

у цей день переставали дзвонити, натомість діти наповнювали околиці шумом тріскачок. У Велику П'ятницю поблизу церкви розпалювали вогнище, біля якого хлопці вартували всю ніч.

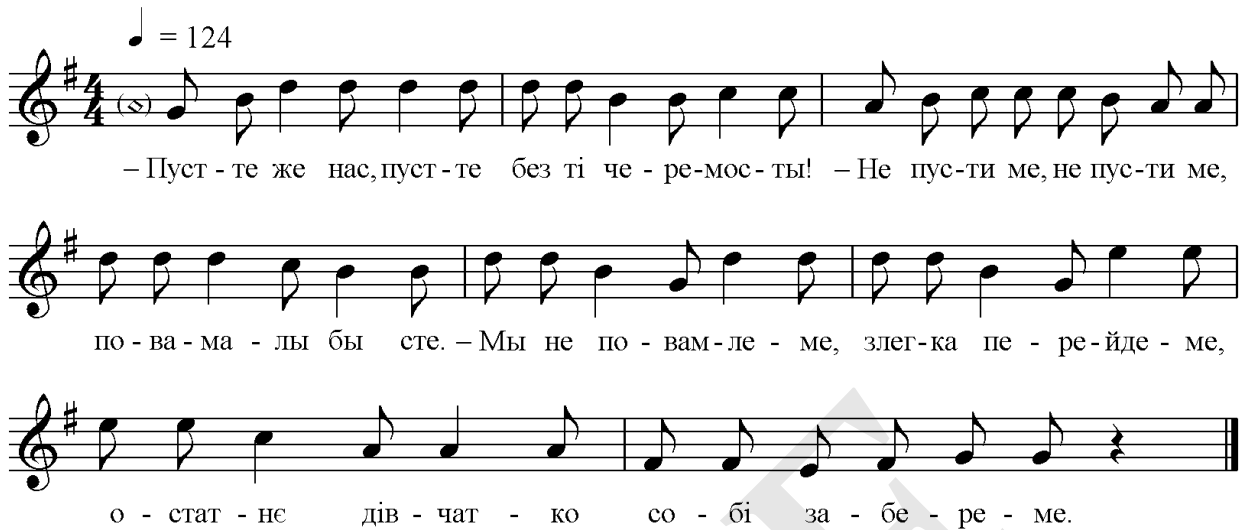
Урочистим і відповідальним заходом підготовки до Великодніх свят було випікання паски — обрядового хліба (іноді до 60 см у діаметрі) з пшеничної та житньої муки. Вірили, що від величини та якості паски залежить доля майбутнього врожаю та добробут родини, тому кожна господиня старанно й уважно бралася за цю справу. Не менш важливим було й приготування писанок, чим займалися переважно дівчата, молоді жінки, зрідка — чоловіки.

Писанкарство на Лемківщині було у великій пошані. Вважалося, що з дівчини, яка вміє гарно розмальовувати великоднє куряче яйце, буде добра господиня. Тому змалку дівчат привчали до цього мистецтва. Кожна дівчина, використовуючи традиційні символи, знаки, мотиви, намагалася знайти оригінальне композиційне вирішення. Так упродовж століть виробився особливий тип української лемківської писанки.

Кульмінацією Великодніх свят було освячення в церкві (або надворі біля неї) паски³ у Великодні Суботу та Неділю (вранці). Кошик із продуктами несла господиня або старша донька; паску (обрядовий хліб), загорнуту в плахту чи вишитий обрус, ніс господар або старший син. Повернувшись додому після ранкового богослужіння в Неділю, тричі обходили зі свяченим хату й усе обійстя та лише після цього заходили у світлицю і починали великодній сніданок. Після обіду ходили в гості до рідні, друзів і знайомих, а також запрошували їх до себе. Молодь збиралася на зарінку або за селом, де дівчата влаштовували хоровадні ігри, серед яких найвідомішими були «Мосты», «Гуси, гуси, вовк иде», «А де-с ходив, чорний баране», «Лишка», «Качкы» та ін. Прикладом може бути гра «Мосты» («Черемосты»).

3. Пустте же нас, пустте

$\text{♩} = 124$

- Пуст - те же нас, пуст - те без ті че - ре - мос - ты! - Не пус - ти ме, не пус - ти ме,
по - ва - ма - лы бы сте. - Мы не по - вам - ле - ме, злег - ка пе - ре - йде - ме,
о - стат - не дів - чат - ко со - бі за - бе - ре - ме.

- Пустте же нас, пустте без ті черемосты!
- Не пустиме, не пустиме, повамали бы сте.
- Мы не повамleme, злегка перейдеме,
Останне дівчатко собі забереме.

Дівчата стають парами одна проти одної, тримаючись за руки (часом за краї хустиночок). Остання пара починає співати перший рядок пісні («Пустте же нас...»). Її відповідає перша пара, співаючи другий рядок («Не пустиме...»). Після цього дівчата першої пари піднімають руки, утворюючи «міст», під яким, співаючи два останні рядки («Мы не повамleme...»), проходить остання пара, стаючи першою. Гра тривала, доки не проходили всю поляну чи зарінок.

У понеділок хлопці обливали водою дівчат, у вівторок — дівчата хлопців. Спочатку кожен парубок обливав свою дівчину, за що та, окрім пригощання, обдаровувала його писанкою. Потім парубки й одружені молоді чоловіки обливали всіх дівчат та жінок, примовляючи: «Христос Воскрес!». Згідно з віруваннями лемків, обливання мало забезпечити добре здоров'я та охоронити від усіх хвороб.

Після Великодня важливим днем весняного циклу було свято Юрія, пов'язане з першим вигоном худоби на весняну пашу. Вечір перед Юрієм, за релігійними уявленнями, вважався особливо небезпечним через надзвичайну

активність відьом, які намагалися відібрати в корів молоко. Тому завданням господинь було різними способами (і магічними діями) не допустити цього. У день вигону корів господиня підкладала під поріг стайні, з якої худоба виходила перший раз на пашу, серп, ніж або інший гострий предмет, окраєць хліба, малювала на порозі крейдою хрест. На подвір'ї вона кропила корів свяченою водою, шепочучи замовляння, обкурювала купальським зіллям. Пастухові господиня давала варене яйце і хліб. Прийшовши на пасовисько, він тричі обходив стадо навколо, щоб воно було таке кругле, як яйце, з'їдав хліб, шкарлупу з яйця складав в одному місці, щоб худоба не погубилася.

У день вигону дівчата плели вінки з польових квітів і вішали їх коровам на роги, а потім годували ними корів. Проводжаючи корів та овець на пасовисько, співали пастуших пісень.

До літньо-осіннього циклу належали свята Русаля, Собітка, Обжнивкы. Русаля⁴ (Зелені свята, Трійця) відзначали в сьому неділю після Великодня. Оскільки Великдень був «рухомим» святом, то і Русаля випадало на кінець травня або ж на червень. У давнину це свято було пов'язане зі шануванням померлих. Церковне свято Трійці (сходження Святого Духа на апостолів) у народі святкували три дні. Воно, як і інші, асоціювалося з багатьма язичницькими віруваннями та магич-

ними діями. Уже напередодні цього свята всі приміщення *маїли* (прикрашали) липовими або ліщиновими гілками. Ці гілки потім використовували для різних потреб, приписуючи їм магічну силу.

До виселення лемків із предковичних земель свято Русаля було головним святом пастухів. Вони відзначали його в лісі впродовж трьох днів. У давнину, аж до Першої світової війни, серед пастуших ігор і забав цього свята улюбленою була інсценізована гра під назвою *Пастырське весілля*. Пастухи й пастушки однієї групи, обравши з-поміж себе весільну дружину (молодого, старосту, свашок та інших) і попередньо домовившись, ішли до іншої групи (або в сусіднє село) по молоду. Потім усе відбувалося за традиційним сценарієм народного весілля зі співом весільних пісень у супроводі скрипки або сопілки і з дотриманням усіх обрядів. Вважають, що в давнину в *пастырському весіллі* допускали елементи еротичного характеру. У міжвоєнний період цю гру вже не виконували, про неї залишилися тільки згадки.

Давньослов'янське свято *Івана Купала* на Лемківщині мало назву *Собітка*⁵. З ним пов'язані численні вірування в магічну силу зілля й коріння, зібраного в цей день (*Янове зілля*). Його збирали жінки й дівчата рановранці до сходу сонця, коли ще була роса, додавали декілька гілок ліщини та гілок з інших дерев, зв'язували в пучки, освячували в церкві і зберігали до наступної Собітки. Купальське зілля використовували для лікування, ворожіння, як запобіжний засіб від шкідників, для охорони від стихійного лиха та для забезпечення доброго врожаю. Як і всюди в Україні, на Лемківщині вірили в цвітіння папороті опівночі та в магічну й надприродну силу цього цвіту.

До депортації лемків у гірських селах Лемківщини овець і велику рогату худобу випасали впродовж усього літа на гірських полонинах. Пастухи і влаштовували Собітку. Влаштовували два види Собіток: *малу і велику*.

Малу собітку для себе влаштовували пастухи на віддалених від села полонинах. Ще зранку

напередодні свята вони збирали сухе гілля сосни і ялини, додавали до нього пахуче гілля ялівця, суху траву, укладали його на найвищому місці полонини подалі від високих дерев. Увечері старший пастух запалював вогнище, усі бралися за руки й танцювали навколо нього *обертан* (хороводний танець), співаючи собіткових пісень, а пізніше перестрибуючи через вогнище (давній обряд очищення вогнем, захисту від нечистої сили). Коли після опівночі собітка догорала, пастухи ховалися в колибах, щоб їх не помітив вовк, ведмідь або інший хижий звір. Уранці наступного дня через попіл переганяли овець і корів, щоб вони були здорові та давали багато молока.

Велику собітку пастухи влаштовували для всього села. Це відбувалося в тому разі, коли пастухи пасли свою худобу чи овець неподалік від села. Влаштовувати собітку пастухам допомагали сільські парубки, які закопували високу суху ялину або сосну на найвищому місці полонини. Разом з пастухами парубки обклали її сухим гіллям, ялівцем, травою. Висота такої собітки іноді сягала 5–7 м.

Коли починало сутеніти, старі й малі з усього села сходилися й сідали навколо готової до запалювання собітки. Убиралися у святковий одяг, дівчата надівали на голови вінки з польових квітів, брали минулорічне собіткове зілля, яке потім кидали у вогнище. Пастухи пригощали гостей сиром, хлібом та горілкою. Поважні господарі сиділи або напівлежали, молодь бралася за руки й ставала навколо собітки. Собітку запалював старший пастух, іноді староста села або заручена молода пара. Коли спалахував священний вогонь, молоді починали танець-хоровод *обертан* навколо собітки за рухом сонця, співаючи собіткових пісень. Коли собітка догорала, молоді стрибали попарно (або ж окремо) через вогонь.

Собітковим пісням притаманна така тематика: звертання до святого Яна з проханням освятити зілля й навколишню природу (гори, поля, потічки, майбутній урожай тощо), тема очищувальної сили вогню, а також тема кохання.

4. Ой на Яна, на Янонька

$\text{♩} = 76$

1. Ой на Я-на, на Я-нонь-ка, ку-ри-ва-ся со-бі-тонь-ка. 2. Як ку-ри-ва,
так па-да-ва, Ан-ця ка-бат за-льо-па-ва, як ку-ри-ва, так-па-да-ва,
Ан-ця ка-бат за-льо-па-ва. 3. Не мог-ва го о-до-пра ти, му-сів Пет-русь
по-ма-га-ти, не мог-ва го о-до-пра-ти,
му-сів Пет-русь по-ма-га-ти.

1. Ой на Яна, на Янонька
Курилася собігонька,
Як курива, так падава,
Анця кабат зальопава.
2. Не могла го одопрати,
Мусів Петрусь помагати.

Останнім святом літньо-осіннього циклу були *Обжнивкы*. Жнива — найвідповідальніша пора в житті селянина на Лемківщині. Від добре вирощеного і вчасно зібраного врожаю залежав майбутній добробут родини.

Уже під час весняних польових робіт здійснювали багато магічних актів та дій задля забезпечення доброго врожаю. Пізніше, на Юрія та на Трійцю, відбувалися обходи поля з корогвами та молебнем, метою яких було забезпечити добре зростання

збіжжя та його захист від бурі, вітру, граду тощо. Під час цих обходів співали *царинних пісень* ⁶.

Як і всюди в Україні, жнива на Лемківщині, зокрема і в Горлицькому повіті, складалися з трьох етапів: короткий початок жнив — *зажинки*, самі жнива і закінчення жнив — *обжнивкы* (обжинки або дожинки).

Коли пашня досягала потрібної стиглості, господар збирав найближчу рідню і призначав день початку жнив. За кілька днів перед тим були *зажинки*, тобто обряд зажинання першого снопа. У поле висилали із серпами декількох дівчат із числа майбутніх жниць, які, перехрестившись і прочитавши молитву «Отче наш», бралися за руки, ставали обличчям до сонця і співали:

5. Ой до нас, хвощі, до нас

$\text{♩} = 120$

1 Ой до нас, хвощі, до нас, ой до на-шо-го та - та,
 ой бо в на - шо - го та - та, ой пше-ни-ця не зжа - та.

1. Ой до нас, хвощі, до нас, ой до нашого тата,
 Ой бо в нашого тата, ой пшениця не зжата. (2)
2. Ой пшениця не зжата, ой овес не кошений,
 Ой до нас, хвощі, до нас, ой котрий не ма
 жены. (2)

Потім вижинали невеличку ділянку, в'язали кілька, найчастіше сім великих снопів, і відразу ж поверталися до господаря.

Зжате збіжжя (жито або пшеницю) сушили, молотили ціпами, мололи в домашніх жорнах і перед початком жнив випікали обрядовий хліб. Його прикрашали калиною і польовими квітами. Влаштували невеличку коротку гостину без музики й танців, де кожного пригощали цим хлібом.

У поле йшли до сходу сонця. З першими променями господар хрестив ріллю, і зі словами «З Богом у дорогу» починали жати. Жнива — важка, виснажлива праця, що тривала цілий день до пізньої ночі (іноді жали і при світлі місяця). Кожен господар намагався якнайшвидше «вихопити» з поля достигле збіжжя, щоб уберегти його від небажаної бурі, дощу, граду. Працювали завзято, кожен намагався вийти вперед, особливо неодружені, щоб зарекомендувати себе «газдівським» парубком чи дівчиною. На цьому етапі обрядів не виконували, співали лише під час короткого перепочинку та під час повернення з поля додому. Переважно це були трудові необрядові та жартівливі пісні.

Натомість закінчення жнив — *обжнивкы* — відзначали урочисто. Закінчуючи жнива, залишали невеличку ділянку незжатого поля для «в'язання борода». Колоски обв'язували стрічкою, прикрашали червоним маком, волошками та ін-

шими польовими квітами, які росли на ниві серед жита чи пшениці. Заквітчану «бороду» пригинали до землі, витрушували з колосків зерно на ниву. Потім зі зжатих стебел виготовляли хрест і клали його біля «борода»⁷. При цьому співали:

6. Ой а чьї то женьці

(виконується на мелодію наспіву «Ой до нас, хвощі, до нас»)

1. Ой а чьї то женьці, ой так красні співають?
 То нашому газдови, ой жытко дожынають. (2)
2. Ой жытко дожынають, ой віночок спітають,
 Ой и нашого газду, ой красні привитають. (2)
3. Ой газду привитають, ой и младу газдыню,
 Ой лем най їм вынесут, ой згорівкы фляшчыну. (2)
4. Ой а жнийме мы жнийме, ой жебы зме дожали,
 Ой жебы зме на вечер, ой обжынок достави. (2)

Після цього спітали великий вінок із добрих стебел, прикрашали його й себе польовими квітами і вирушали зі співами до дому господаря. Тут викликали господаря, щоб він «одобрав вінец красний, як місячок ясний» і влаштував «обжнивок» (гостину). Господар дякував жінцям за сумлінну працю, кланяючись, приймав вінок, пригощав кожного із жінців горілкою у дворі та запрошував до хати на спільну гостину з музикою і танцями. Часто жнива закінчувались одночасно в кількох господарів (родичів чи сусідів).

У такому разі влаштувати спільну гостину, запрошували *гудаків* (музикантів), співали й танцювали, радіючи доброму врожаю.

Так тривало до сумнозвісних подій 1945–1947 років. Унаслідок змови польського і російського тоталітарних режимів у 1945–1946 роках основну частину населення північної Лемківщини було депортовано до східних областей УРСР. Наступна злочинна військова акція з виселення решти українців-лемків до «повернених земель» (північно-західних областей повоєнної Польщі) — операція «Вісла» 1947 року — була не чим іншим, як етнічною чисткою з метою їх швидкої асиміляції й остаточної «ліквідації» основної української етнічної території на теренах Польщі. Народ, який віками мирно жив у центрі Європи, було визнано ворогом «оновленої демократичної Польщі» і брутально, на очах у всього цивілізованого світу, викинуто з його прадавніх земель при мовчазній згоді «демократичних» Європи й Америки.

У широких степах України горянин-лемко виявився «чужим серед своїх» і не зміг там прижитися. Упродовж декількох повоєнних років, хоча це й було неймовірно важко за тих умов, майже всі лемки зі східних областей України перебралися на захід, у більш звичне природне і соціокультурне середовище. Коли ж у Західній Україні після війни почалася колективізація, лемки, рятуючись від нової напасті — «щасливого колгоспного життя» — почали тікати із сіл у міста й містечка, ставали робітниками та службовцями.

7. Лемківщину моя мива

$\text{♩} = 216$

1. Лем - ків - щин - но мо - я ми - ва, як та нам про - па - ва, як
 Вар. па

та - я яс - на зі - ронь - ка, што з не - ба у - па ва, як //ва.

1. 2.

Проте незмірно важчою була доля лемків-вигнанців із рідних земель після операції «Вісла». Їх поселяли ізольовано, окремими родинами у ворожому середовищі й називали не інакше як «різунами», «бандитами», «ворогами» Польщі. Фізичний і моральний терор був таким жорстоким, що лемки змушені були через загрозу фізичного знищення всіляко приховувати своє українство, розмовляти тільки польською мовою, навіть удома з дітьми.

Зрозуміло, що за таких умов годі було й думати про збереження й розвиток вікових традицій музичного фольклору. Утративши свою етнічну єдність, лемки поступово втрачали і свою етнічну самобутність. Розсіяні маленькими групами по декілька родин, як в Україні, так і в Польщі, лемки були позбавлені того ґрунту, на якому впродовж віків зростав їхній фольклор, і швидко асимілювалися. Культура лемків, особливо їхня багата музична спадщина, зазнала непоправних утрат. І тільки особливо обдаровані люди зберегли у своїй пам'яті неоціненні скарби, якими для них були народні пісні, традиції, звичаї та обряди. Однією з них була Анна Костянтинівна Драган (1903–1986), переселенка із села Розділля Горлицького повіту Краківського воєводства, яка з 1946 року проживала в місті Бориславі Львівської області. Від неї та інших переселенців із сіл Горлицьчини автором записано поданий у статті матеріал. Душевний стан вигнанців із предковичних земель — українців-лемків — розкриває співанка, написана Анною Драган:

1. Лемківщино моя мива, як ты нам пропава,
Як тая ясна зіронька, што з неба упа-
ва. (2)
2. Діды нашы и прадіды сотні літ там жыли,
Хоц їздили в чужы краї, домів ся верта-
ли. (2)
3. А тепер смутно там в Карпатах, не зво-
нит в церквах звон,
Не видно там нашого брата, вшитых
выгналі вон. (2)
4. Бесіды лемків юж не чути, затихли співы
медже гір,

¹У фольклорних текстах і термінах збережено особливості лемківського мовлення.

²Східна церква відзначала це свято в першу суботу Великого посту на честь грецької цариці Федори.

³Терміном «паска» називали не тільки обрядовий хліб, а й інші продукти: сир, масло, ковбасу, яйця, писанки, пампушки, хрін, сіль тощо, які гарно уклали в кошик, а зверху прикривали вишитим рушником із написом «Христос Воскрес!».

⁴Слово «Русалія» на Лемківщині – іменник середнього роду.

⁵Вважають, що термін походить від назви гори Соббот у Німеччині, де в дохристиянські часи палили вогні на честь бога грому і вогню Перуна. Таку саму назву купальське свято мало в словаків і поляків (свято *Яна*). Церква поєднала його зі святом народження Іоанна Хрестителя. Свято було пов'язане з літнім сонцестоянням (ніч з 23 на 24 червня за старим стилем або з 6 на 7 липня – за новим). Собітка в лемків – пас-туше вогнище, запалене в ніч на Купала, саме

Лем духы дідів и прадідів блукают з бору в бір. (2)

5. А лемкы нашы на чужыні, в Зелений Горі спины гнут,

А рідны сева залишыли, не вернутя там юж. (2)

6. Ой братя мої, мивы лемкы, за што роз-везли нас,

Ци мы ищы повернеме в рідны Карпаты зас? (2)

купальське свято з піснями і танцями та пере-стрибуванням через вогонь, народне гуляння перед святом Іоанна Хрестителя.

⁶Назва походить від слова «*царина*». Воно має декілька значень: околиця, край села; вигін (пасовисько) за селом для худоби; необроблюване поле; засіяне поле, посіви, лан. Процесія на чолі з місцевим священиком обходила засіяні поля. Як згадували в 1960-х роках лемки-переселенці старшого віку, до Першої світової війни царинні пісні зрідка ще виконували, натомість у період між двома світовими війнами вони вже не звучали. Нам не вдалося записати жодної царинної пісні, бо ніхто вже їх не пам'ятав.

⁷За свідченням Анни Драган та інших переселенців з Горличчини, раніше жінці бралися за руки і за рухом сонця водили танки навколо «бороди», співаючи при цьому пісень. Проте жодної такої пісні вона не знала, бо в міжвоєнний період їх уже не співали.

Словничок діалектних слів та висловів

быцкы — бички
горці дротувати — в'язати дротом розбитий горщик
дашто — що-небудь
зовотыцькы — золотенькі
ковач — калач
крижыкы — хрестики
не маме — не маємо
обуджати — будити

округліцьке — кругленьке
рогач — рогатий віл
ставай горе — прокидайся, вставай
червеніцькы — червоненькі
штоси — щось
щесця — щастя